

Оригинални научни рад
УДК: 821.163.41.09-14:398
811.163.41'374 КАРАЏИЋ В. С.
DOI: 10.5937/zrffp55-49424

ВУКОВЕ ЛИРСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ У СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ

Маријан Ј. ЈЕЛИЋ¹
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору
Катедра за језик и књижевност
Сомбор (Србија)

¹ jeliciso@uns.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0003-2907-3273>

Примљен: 23. 2. 2024.
Прихваћен: 10. 3. 2025.

ВУКОВЕ ЛИРСKE НАРОДНЕ ПЕСМЕ У СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ

Кључне речи:
лексика;
лирске народне
песме;
Српски рјечник;
стихови;
примери;
варијанте;
фреквенција.

Сажетак. У раду је истражено на који начин и у којој мери су лирске народне песме послужиле Вуку Караџићу као грађа за *Српски рјечник*. Истраживање показује да су се готово све речи из лирских народних песама (из збирке *Српске лирске народне њјесме*, књига прва, 1841) нашле као одредничке у *Српском рјечнику* (око 95% од укупно 5.102 лексеме, колико их има у збирци), те да су код 1.173 лексеме наведени и стихови из лирских народних песама као примери. Највећу групу речи која из збирке често није уношена у *Српски рјечник* чине властите именице (најчешће лична имена). Многобројној лексици која је била ређе у употреби, која је мање позната, страног порекла, регионална, која се употребљава само или углавном у песмама – приступало се тако да су управо код таквих речи навођени стихови као пример (један или више), како би реч била што боље представљена и разумљива будућем читаоцу *Српског рјечника*, али и читаоцу лирских народних песама.

Увод

Познато је да је Вук приликом израде *Српској рјечника* (надаље: СР) као корпус користио умотворине које је сакупљао, а пре свега народне песме – и кад је у питању избор речи које ће се наћи у СР, и кад се ради о примерима којима се илуструју значења речи. Према мишљењу Рајне Драгићевић (2018), Вук је као узор за свој речник имао један речник новогрчког језика у коме је, између осталог, било доста етнографске грађе, те је из тог разлога уносио народне умотворине (Драгићевић, 2018, стр. 25). Павле Ивић у студији *О Вуковом Рјечнику из 1818. године* у књизи *О Вуку Караџићу* наводи: „Дефиниције значења поткрепљене су примерима само код једног дела речи, тамо где се то Вуку чинило потребним или где је имао примере на дохвату руке. А и сами примери су разнородни. Најчешће су то стихови народних песама [...]” (Ивић, 1991, стр. 84). За лексички фонд свога СР, према мишљењу Вида Латковића, Вук је „црпао грађу из свог личног знања, из бележака вођених приликом обиласка разних крајева српскохрватске, првенствено штокавске језичке области и, посебно, из народних усмених књижевних творевина” (Латковић, 1964, стр. 243). Када је у питању извор за лексичке одреднице СР, Латковић сматра да је Вук управо из народних песама које је прикупио највише и узимао речи: „Као грађу за свој фонд речи Вук није користио само песме из својих збирки народних песама, мада је, судећи по стиховима које наводи као примере, највише одатле црпао” (Латковић, 1964, стр. 244). Вук је тако поступао, према мишљењу Живомира Младеновића, из два разлога – прво, „зато што је знао да су народне песме, са другим народним умотворинама, у његово време биле најважнији и готово једини прави извор чистог српског језика” и друго – „због тога да би српске народне песме, које су после појаве првих двеју његових збирки стекле славу у целој свету, учинио што приступачнијим читаоцима, а нарочито странцима, који су се за њих јако интересовали, а који су знали један од два језика (немачки и латински), на које су речи у *Рјечнику* превођене” (Младеновић, 1964, стр. 281). Према многобројним сачуваним рукописима Вукове заоставштине у Архиву Српске академије наука и уметности и у Рукописном одељењу

Библиотеке „Салтиков-Шчедрин” у Лењинграду, Вук је речи и стихове за свој СР „одабирао веома приљежно и систематски” (Младеновић, 1964, стр. 283), и то на следећи начин: „Чим би добио неки рукопис народних песама, он је, пре но што би га преписао и редиговао за штампу, ако га је мислио штампати, црвеном оловком подвлачио речи за које је сматрао да треба да уђу у *Рјечник* и преписивао их заједно са стиховима у којима их је нашао” (Младеновић, 1964, стр. 283). Према мишљењу овог аутора, главни извор за преузимање речи и стихова у СР били су рукописи народних песама. Младеновић у истом раду наводи низ примера речи и стихова које је Вук преузео у СР из рукописа, дајући притом објашњење о томе зашто је Вук те речи и стихове некада преузимао неизмењене а понекада их мењао.

Светозар Матић даје опште напомене о томе да су народне песме биле важан извор Вуку за његов СР. Он сматра да „многе речи не би ни ушле да нису биле употребљене у народној песми” (1960, стр. 139).

Колико нам је познато, једино је за песме Филипа Вишњића детаљно истражено колико су и на који начин заступљене у СР. Божићар Томић наводи да је Вук „већ за прво издање свог Српског рјечника узео из Вишњићевих песама највише речи и цитата” (Томић, 1938, стр. 94). Он је утврдио да је Вук, „изуевши нека лична и географска имена и неке споредне категорије речи, употребио у свом речнику у потпуности Вишњићев песнички језик” (Томић, 1938, стр. 96).

Ивана Лазић Коњик и Маријан Јелић у раду *Лексика српских народних ђесамa у Српском Рјечнику и у Речнику српског језика (лексикографски аспект)* констатују да „Вуков однос према лирским народним песмама као грађи за СР није истражен у литератури”, те да нема „прецизних података о томе колико је исцрпно Вук уносио лексику ових песама у свој речник” (Лазић Коњик и Јелић, 2020, стр. 258). Аутори су, поред осталог, анализирали Вуков однос према лирским народним песмама као грађи за СР. Корпус за анализу чиниле су само именице које почињу словима *а, б, в, г, д, е, ж, з, и*. Истраживање показује „да је Вук готово све именице са посматраног списка унео у свој речник. Од 657 именица Вук је унео 652” (Лазић Коњик и Јелић, 2020, стр. 259). У закључним разматрањима аутори наводе да се „с великом сигурношћу може тврдити да су лирске народне песме, као и епске, биле један од главних извора Вуку за састављање СР (тврдња се односи на испоређени материјал, али верујемо да ће анализа целокупног материјала показати исто или веома слично)” (Лазић Коњик и Јелић, 2020, стр. 261).

У овом раду истражићемо (управо на целокупном материјалу) у којој мери су и на који начин лирске народне песме (из збирке *Српске народне ђесме*², прва књига, 1841; надаље: СНП1) послужиле као грађа Вуку за СР,

² Коришћено је издање Просвете и Нолита из 1987. године. Пун библиографски податак видети у одељку *Извори*.

и то, с једне стране, као извор за лексику (све врсте речи) коју је уносио у СР као одреднице, и, с друге стране, као извор за примере које је наводио уз поједине лексеме.

Као корпус за истраживање Вукових лирских народних песама изабрана је ова збирка јер је у њој објављено највише лирских народних песама – укупно 793 песме. Урађена је ексцерпција свих лексема (корпус је ручно лематизован) и утврђена њихова фреквенција. Укупан број лексема у овој збирци износи 5.102, а текућих речи³ 72.500. Испоређивање је вршено на основу дигиталног издања Вуковог СР, објављеног на платформи <http://raskovnik.org/> 2017. године, које представља дигитализовану верзију његовог трећег (првог државног) издања из 1898. године.⁴

Лексика СНП1 у Српском рјечнику

У СНП1 има 5.102 лексеме, а од тога броја чак 4.793 забележене су у СР. Дакле, свега 309 лексема из СНП1 не налазимо у СР.

Група речи (из СНП1) о којој је Вук, чини се, најмање водио рачуна да ли ће се наћи у СР (а видели смо да је слично поступао и са Вишњићевим песамама) јесу властита имена (и придеви настали од њих). Овакав се закључак намеће с обзиром на чињеницу да су међу речима којих нема у СР најчешћа властита имена, пре свега имена и презимена (*Адида*, *Ајка*, *Алаја*, *Аслан*, *Беџада*, *Бејовић*, *Бијлић*, *Бојде* итд.). Ових лексема има 168 (укључујући и 39 придева који су изведени од њих). Број преосталих речи којих нема у СР износи 141.

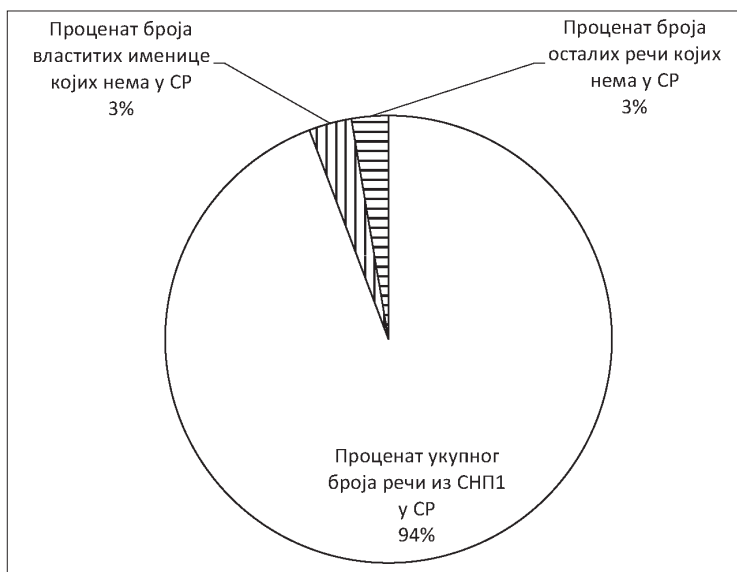
Табела 1. Број речи (и текућих речи) којих нема у СР у односу на укупан број речи (и текућих речи) у СНП1

Укупно речи у СНП1	Текућих (употребљених) речи у СНП1	Властите именице којих нема у СР	Остале речи којих нема у СР
5.102	72.500	168 (810 текућих речи)	141 (496 текућих речи)

³ Текуће речи подразумевају укупан број речи у једном узорку.

⁴ О разликама у садржају између првог, другог и трећег издања *Српског рјечника* видети у предговорима ових издања. Податке о дигиталном издању видети у одељку *Извори*.

Процентуално ћемо приказати овај однос и у графикону:

Графикон 1. Однос укупног броја речи у СНП1 и оних којих нема у СР

Према Графикону 1, видимо да је проценат речи из СНП1 којих нема у СР око 6%. Број текућих речи из СНП1 од тих 6% којих нема у СР заправо је још мањи и износи свега 1,88% од укупног броја текућих речи у СНП1 (јер је фреквенција речи из СНП1 којих нема у СР мала). Дакле, речи из СНП1 којих нема у СР покривају свега 1,88% текућих (употребљених) речи у СНП1.

Готово све лексеме из СНП1 са фреквенцијом већом од 30 налазе се у СР. Једина лексема која има већу фреквенцију а не налази се у СР јесте заменица *ви* (122 пута се јавља у песмама). Дакле, за речи из СНП1 којих нема у СР карактеристично је да су то доминантно лексеме са врло ниском фреквенцијом појављивања у СНП1.

Колики је број речи којих нема у СР, посматрајући сваку врсту речи посебно, представимо у следећој табели:

Табела 2. Број речи (према врстама) којих нема у СР

Врста речи	Број речи којих нема у СР	Број појављивања (текућих речи)	Укупан број речи у СНП1	Процент речи којих нема у СР
Именице	31	59	2.420	1,28
Глаголи	29	35	1.652	1,76
Придеви	43	113	574	7,49
Заменице	1	122	49	2,04

Бројеви	-	-	40	0
Прилози	35	145	213	16,43
Предлози	2	22	64	3,13
Узвици	-	-	35	0
Везници	-	-	30	0
Речце	-	-	22	0

Када је у питању избор речи које је Вук из СНП1 уносио у СР, може се приметити да је Вук много више посвећивао пажњу именицама и глаголима него прилозима и придевима. Именица и глагола којих нема у СР сразмерно је знатно мање него прилога и придева; мања је фреквенција именица и глагола којих нема у СР него прилога и придева. Именице и глаголи којих нема у СР углавном се ређе користе данас (а вероватно је тако било и у Вуково време), док код прилога и придева којих нема у СР има доста и оних чија је употреба још увек врло честа (спискови су дати у наставку).

Ево и списка свих речи (из СНП1) којих нема у СР, груписаних према врсти речи (у загради је наведена фреквенција појављивања у СНП1):

именице (изузев властитих): *лала* (9), *оїход* (5), *џана* (5), *шик* (4), *алајдеїо* (3), *калоока* (2), *молиївица* (2), *соколовић* (2), *среїица* (2), *їудре* (2), *удова* (2), *фесак* (2), *анума* (1), *везир* (1), *жалосница* (1), *јабланак* (1), *јабланче* (1), *кавадић* (1), *лаво* (1), *немаїтер* (1), *їеленче* (1), *їокровиїељ* (1), *їоред* (1), *їуїшац* (1), *роїїица* (1), *рујевина* (1), *саланџак* (1), *срдах* (1), *їшек* (1), *џиїелица* (1);

глаголи: *бродовайїи* (3), *блаїодарийїи* (2), *їодунуїи* (2), *їреїїрайїи* (2), *раздрїи* (2), *хоїїи* (2), *доїрайїиїи* (1), *замилийїи се* (1), *зайосїиїиїи* (1), *зайїресїи се* (1), *намирисайїи се* (1), *наоблачийїи се* (1), *њинуїи се* (1), *оїрисїи* (1), *їодржайїи* (1), *їонуждиїи се* (1), *їоїренуїи се* (1), *їревезайїи* (1), *їривийїи се* (1), *разазнайїи* (1), *сїодбийїи* (1), *уїризнуїи* (1), *узїудийїи* (1), *уамийїи* (1), *уїязийїи* (1), *уїреїїнуїи* (1), *усказивайїи* (1), *ускарайїи* (1), *усїюзнайїи* (1);

придеви: *далек* (10), *неудайї* (10), *рус* (10), *їозлаћен* (7), *нероћен* (6), *сиройїи* (6), *жењен* (5), *їречисїи* (5), *шефїиели/шейїиели* (4), *научен* (3), *нејахан* (3), *неожењен* (3), *їомален* (3), *шимширли* (3), *изабран* (2), *курвин* (2), *їонајвиїи* (2), *їрвиїенчев* (2), *їремлоїи* (2), *їреїїшанак* (2), *буїиун* (1), *вуков* (1), *їиздарев* (1), *їосїодњи* (1), *домов* (1), *зарђао* (1), *кован* (1), *ласїиан* (1), *мироносан* (1), *наїсредњи* (1), *оїорео* (1), *їовиїи* (1), *їозелен* (1), *їолеї* (1), *їомекан* (1), *їонајбоїайїиїи* (1), *їредраї* (1), *їремудар* (1), *їренејак* (1), *їресрдийї* (1), *їролошки* (1), *учен* (1), *шумски* (1);

заменице: *ви* (122);

прилози: *весело* (27), *граїо* (19), *високо* (13), *дуїо* (9), *їоїиїихо/їоїиїиїо* (8), *(х)иїиїро* (5), *їросїиїо* (5), *дивно* (4), *лако* (4), *ласно* (4), *мило* (4), *мирно* (4), *сїиїиїо* (4), *чесїиїиїо* (4), *срдийїо* (3), *боља* (2), *дубоко* (2), *жељно* (2), *реїиїо*

(2), скујо (2), ѿанко (2), ѿужно (2), удо (2), вјерно (1), злосрећно (1), јасно (1), љуѿиѿио (1), меко (1), невољно (1), ѿошѿиено (1), рамно (1), слајко (1), сѿијдно (1), ѿајно (1), ѿврдо (1);

предлози: близу (19), крајем (3).

Сви бројеви, узвици, везници и речце из СНП1 налазе се у СР.

Већина речи које анализирамо а којих нема у СР употребљава се и данас. Од 141 речи из СНП1 које нема у СР, у *Речнику српског језика* (РСЈ – који је речник савременог српског језика) налазимо 86 (*ви, близу, весело, високо, ѿсѿодњи, дивно, дојраѿиѿиѿи, граѿо, дубоко, дуѿо, зарђао, заѿиресѿи се* итд.), док 58 нема ни у РСЈ (*алајдеѿо, доља* (прил.), *дон, дуѿун, везир* ('везиља'), *калоока, лаво, ѿоред* (им.), *ѿуѿаѿи, рамно, саланѿак, ѿудре* итд.).

За СНП1, као и за СР, карактеристично је да садржи велики број варијаната. Под варијантама подразумевамо све оне лексеме које су сличног гласовног састава и истог значења (на пример: *Беоѿраг/Бијоѿраг, ѿде/ѿђе/ђе, навр/наврх, ѿ(ј)есма/ѿјесна, ѿчела/чела, ѿшениѿа/вишениѿа/шениѿа* и сл.). Ту имамо два случаја: први, да се једна варијанта јавља у СНП1 а друга у СР, и други, да се обе (или више њих) јављају у СНП1 а само једна у СР.

Дајемо најпре списак оних варијаната (има их 56) од којих се једна јавља у СНП1 а друга у СР: *аримандриѿи* (у СР *архимандриѿи*), *дува* (*духа/дуа*), *василински* (*васиљени*), *веслоце* (*весаоце*), *виноберје* (*винобер*), *вјерен* (*вјеран*), *војинов* (*војнов*), *вредѿиѿи* (*вредѿиѿи*), *ѿраниѿа* (*ѿранѿиѿа*), *ѿриј* (*ѿрије/ѿријех*), *ѿромовѿиѿи* (*ѿромовни*), *дјевојасѿиво* (*дјевојашѿиво*), *доѿаѿиѿиѿи* (*дохваѿиѿиѿи*), *дубровнички* (*дуброваѿки*), *ђенерал* (*ѿенерал*), *изиваѿиѿи* (*изазиваѿиѿи*), *имѿрик* (*ибрик*), *исѿеваѿиѿи* несвр. (*исѿеваѿиѿи* свр.), *јаниѿар* (*јањичар*), *јаринѿиѿа* (*јарениѿа*), *кђер/кђерка/шђер* (*ђер/ђерка*), *кђерѿа* (*ђерѿа*), *љељенче* (*јеленче*), *љубезан* (*љубазан*), *неве* (*нева*), *неѿознан* (*неѿознаѿи*), *обризаѿиѿи* (*обрезаѿиѿи*), *одусѿануѿиѿи* (*одусѿаѿиѿи*), *ѿодариваѿиѿи* несвр. (*ѿодароваѿиѿи* свр.), *ѿожуђѿиѿи* (*ѿожудјеѿиѿи*), *ѿомам* (*ѿомама*), *ѿонођ* (*ѿонођа, ѿонођи*), *ѿоѿмоло* (*ѿоѿмуо*), *ѿрексуѿѿра* (*ѿрексуѿѿра*), *ѿрисиѿаѿиѿи* (*ѿресеѿаѿиѿи*), *ѿрисиѿанак* (*ѿресеѿанак*), *Рајевина* (*Раовина*), *сасѿиѿизаѿиѿи* (*сусѿиѿизаѿиѿи*), *сѿѿесайѿи* (*сѿѿесайѿи*), *сѿѿираѿиѿи* (*сѿѿѿѿиѿи*), *сахѿаѿиѿа* (*саѿиѿа*), *Секул* (*Секула*), *сиѿрање* (*иѿрање*), *сирочиѿи* (*сироче/сирочаѿ*), *сѿануѿиѿи* (*сѿасѿиѿи*), *Сѿасов данак* (*Сѿасов дан*), *сѿојаѿиѿи* (*сѿјајаѿиѿи*), *сужан* (*сужањ*), *сужниѿар* (*сужњичар*), *уѿаѿиѿиѿи* (*се*) (*ухваѿиѿиѿи* (*се*)), *Хрисѿи*, *Рисѿи* и *Крисѿи* (*Хрисѿиос*), *ѿвасѿиѿи/ѿваѿиѿиѿи* (*ѿваѿиѿиѿи*), *ѿјелов* (*ѿјелив*), *ѿјеловаѿиѿи* (*ѿјеливаѿиѿи*), *шесѿоѿкрилни* (*шесѿоѿкрили*), *шкерлеѿи* (*скерлеѿи*).

Ево и списка варијаната које се (све) јављају у СНП1 а само једна (најчешће само једна) јавља се у СР (укупно их је 49): *Божѿи* (*Бож(и)ѿи* – у СР само речи наведене у загради), *ѿраин* (*ѿрајен*), *виѿѿар* (*веѿѿар/вјеѿѿар*), *вехнуѿиѿи* (*венуѿиѿи*), *ђеѿиѿе* (*деѿиѿе/дјеѿиѿе*), *доѿна* (*доѿне*), *ђерђев* (*ђерђев*), *ђулсиѿа* (*ђулс(а)*), *заруѿавје* (*заруѿавље*), *злаѿѿороѿи* (*злаѿѿнороѿи*), *изѿиѿиѿи* (*изѿиѿи*), *исѿануѿиѿи* (*исѿасѿиѿи*), *јаѿиѿиѿи* (*јахаѿиѿи*), *ка* (*као*), *каранѿиљ* (*каранѿил*), *којѿиѿи*

(који), колко (колико), койје (койље), малено (мало), мил (мио), мишљаџи (мислиџи/мишљеџи), млоіо (мноіо), најволиџи (највољеџи), најриг/најрида (најред), њешиіо (нешиіо), ноћом (ноћу), осџар (ошџар), њачмаіа (џаиммаіа), џлећа (џлеће, џлећи), џојануџи (џојасџи), џосједнуџи (џосесџи/џосјесџи), џремаљеџе (џремаљеће), џрифайџи (џривайџи), џријед (џрије), џџи-чица (џџичица), радро (радар/родар), рузман (рузмарин), сјеђеџи (седеџи/сједеџи), сјајџи се (сјајџи се), смерно (смјерно), среџно (срећно), Сџејан (Сџејан), сџражда (сџража), сџријелаџи (сџријељаџи), оџај (џај), џијо (џихо), хрисџјански (ришџански), шес (шесџи), шџано (шџа).

Ако пажљиво погледамо ова два списка, уочићемо да се у СР налазе оне варијанте које, готово по правилу, припадају (и данашњем) књижевном језику. Уносећи готово све речи из СНП1 у СР, када је наилазио на варијанте, Вук је водио рачуна да у свој СР унесе пре свега оне речи (варијанте) које су део корпуса књижевног језика који је успостављао.

У 30 примера имамо глаголе који су у СНП1 повратни а у СР само неповратни: вероваџи се (у СР вероваџи), двориџи се (двориџи), извозиџи се (извозиџи), издераџи се (издераџи), наслоњаџи се (наслоњаџи), обросиџи се (обросјеџи), обрџаџи се (обрџаџи), одијелиџи се (одијелиџи), одмакнуџи се (одмакнуџи), окружиџи се (окружиџи), осџаџи се (осџаџи), оџкинуџи се (оџкинуџи), џљеснуџи се (џљеснуџи), џодераџи се (џодераџи), џошресџи се (џошресџи), џочасџиџи се (џочасџиџи), џустџиџи се (џустџиџи), разврџнуџи се (разврџнуџи), расклоџиџи се (расклоџиџи), расџасиваџи се (расџасиваџи), сачуваџи се (сачуваџи), скочиџи се (скочиџи), сливаџи се (сливаџи), смакнуџи се (смакнуџи), сукаџи се (сукаџи), уклеџи се (уклеџи), уџираџи се (уџираџи), фалиџи се (фалиџи), файџаџи се (файџаџи), хиџиџи се (хиџиџи). У двама примерима имамо обрнут случај – у СНП1 су неповратни глаголи а у СР само повратни: осладиџи (у СР осладиџи се), уџоџиџи (уџоџиџи се). Само глагол двориџи се не налазимо у РСАНУ или РМС (СНП1: Ја сам млада, дворићу се сама). Код глагола обросиџи се у РСАНУ наведен је само пример из СНП1. Можда је неки од наведених повратних глагола употребљен из метричких разлога (на пример у стиху: Ако ми се, мајко не верујеи). Овај повелик списак повратних глагола који се јављају у СНП1 а нема их у СР указује на то да повратним глаголима није поклањана велика пажња када говоримо о СНП1 као корпусу за израду СР. Не знамо шта је томе разлог – теже уочавање повратних глагола или нешто друго.

Неколико речи из СНП1 је наведено у СР само као део израза: димберов (димберово џроже), оџрејан (оџријано сунце), жарки (жарко сунце), џрошен (џрошена дјевојка).

Стихови из СНП1 у Српском рјечнику

У СР Вук је наводио примере, али не код свих речи. Од 4.789 лексема из СНП1 које су обрађене у СР код 1.173 лексеме су и наведени примери управо из СНП1 – дакле, код 24,5% речи значења су илустрована примерима из СНП1. Притом су стихови укупно наведени у 1.292 примера. Укупан број примера је већи од броја лексема код којих су наведени јер је код неких лексема наведено више примера (стихова из СНП1).

Иако у СНП1 нема лексема *догола*⁵, *краљице*, *лазарице*, *ранило*, и код њих су у СР наведени примери из СНП1 (стихови представљају песме које су се певале за време обичаја именованих наведеним речима). Код лексема *йодграсџи*, *ззор*, *каракоса*, *бисерче*, *шушњайџ* у СР такође су наведени примери из СНП1, само што су уместо наведених лексема (тих лексема нема у СНП1) употребљене друге (истог или сличног значења): *йорасџи*, *йокор*, *црнокоса*, *шећерче*, *шумнаџ*. Код лексема *зайомџи* и *левун* у СР су наведени примери од по три стиха, с тим да се у СНП1 јављају прва два стиха, али не и трећи.

Код којих лексема су навођени примери?

То су најчешће речи које се ређе употребљавају, које су мање познате (данас, а претпостављамо и у Вуково време), речи чија је употреба локална или су страног порекла (а постоји и домаћа), речи које се јављају само у песмама: *аваница*, *џи* (у једној пјесми), *алџи* (тур.), *арамзада* ('лола, мангуп'), *арбанаски*, *армаџан* ('дар, поклон'), *арашилама* ('врста трешње'), *асџа* (тур. 'болестан'), *(ах)ар* (тур. 'коњушница'), *ашик* (*учинџи*) ('заљубити се'), *баџ* (тур. 'ланчић'), *Бадњак* ('као некакав човјек'), *балабан* (тур. 'петао'), *бандга* (југоз. кр.; тал. 'страна'), *бандијера* (тал. 'застава'), *баџа* ('штап [...] за бућкање млека'), *баџџина* ('имање; обрадиво земљиште'), *баџчованка*, *безисџен* (тур. 'трговинска радња'), *дељарица* ('жена која бели платно'), *бехар* (у Босни по варошима), *димбер-џрожје* / *димберово џрожје* ('у пјесми врста миришљавог грожђа'), *били-биљур* (ст.; 'прозрачни биљур'), *бисерче* (ст.), *дјелило* ('мјесто гдје се дијели платно'), *блџџуџина*, *блеђан*, *дожјак*, *дожол* (ст.), *докчалук*, *долник*, *дор* ('Бог'), *дорна* (сукња) (ст.), *дорица*, *доров*, *браздиџи*, *брајен*, *браџџинџиво*, *бријеме*, *брод*, *брчак*, *буди* (у пјесми), *будиљански*, *буђоџлав* (ст.), *вако* (у пјесмама), *адокаџи* (у војв. по варошима), *бандунаџи* (у Паштр.), *баниџи* се (у Ц. г.), *доџословац* (у Војв.), *дуниџџи* (зап. кр.), *вармеђа* (у Војв.), *маџиња* (у Дубр.), *маџија* (у Бачкој), *мрнар* (у Боци), *окомни* (у Паштр.), *оселдаџи* (у Рисну), *џерсона* (у војводству по варошима), *џехар* (у

⁵ Код ове лексеме у СР као пример наведени су стихови: *Наша годга Боџа моџи, оџ дого! оџ доголе!* | *Да удари росна киџа, оџ дого! оџ доголе!* (*дого* и *ле* написано као једна реч), док у СНП1 имамо другачије правописно решење: *Наша годга Боџа моџи, Оџ дого, оџ дого ле!* | *Да удари росна киџа, Оџ дого, оџ дого ле!* У СНП1 *дого* и *ле* увек се јавља одвојено (укупно 24 пута).

Дубр.), *йойшан* (у Боци), *уводник* (у Барањи), *фрајла* (у војв. по варошима), *фурир* (у војв. по варошима), *храбрен* (у прим.), *цмиловати* (у Боци), *чемин* (у Дубр.), *чейруна* (у прим.), *чин* (у прим.), *чоја* (у војв.), *шййикла* (у војв.), *шййиковайи* (у војв.), *шййудирайи* (у војв.) итд.

Што се тиче речи из СР код којих је наведено више примера из СНП1, код 87 лексема наведена су два примера из СНП1: *али* ('или'), *ахар* (тур.), *бачийи* (у Ц. г.), *дезисйен* (тур.), *дожолe* (ст.), *дор* ('у заклињању говори се мјесто Бог'), *вако* (у пјесмама), *варица* (у пјесми), *веће*, *вијор*, *вина лоза* (ст.), *вољеи* (*највољеи*), *йазийи*, *йарофан* (у прим.), *йе* (у Паштр., у Црмници и око Бара), *йава*, *йледаи*, *йранайир* (у војводству), *йрдиийи* ('унаказити'), *йриница*, *дер*, *дерйи* (тур.), *дијевојка* (у пјесми да се испуни врста), *драй* (по југоз. кр.), *драйа*, *живоваи* ('живети'), *жудер-вода* (ст.), *закон* ('обичај'), *залушайи*, *зайучийи* (у Црној гори и онуда по приморју), *кара* ('црн'), *крај* (предлог), *крайиошија* (у Ц. г.), *кукайи*, *лайахан* ('лаган'), *леља/лељо* (само се у пјесмама припијева), *љеийица* (у једној пјесми мјесто *љеийи*), *мацурана* ('мајоран'), *мир* (у приморју 'зид', у Паштровићима 'свет'), *мишљеи* (по југоз. кр.), *моба*, *мор* ('модар, плав'), *мори* (припијева се у пјесмама по источнијем крајевима), *мрнар* (у Боци), *накривийи*, *нануле* (тур.), *наранча* (по југоз. кр.), *но* (особито у Ц. г.), *обросјеи* (у Рисну), *оли* (по југоз. кр.), *омиљеи*, *ојолен/ојолен* (у Херц. и у Ц. г.), *ојировница*, *йаишаи* (тур. 'папуча'), *йеливој* (у примор.), *йерје* (у Боци 'лишће'), *йола*, *йород*, *йочуйи* (*йи*, *йрвијенац*, *йрекрилийи*, *йрекрийи*, *йреходница*, *йриклаган* ('сличан'), *раки-сайун* (тур.), *ранило*, *саба* (тур.), *сај* (у Боци и у Барањи), *сарук* (тур. 'чалма'), *свайи*, *седефли* (тур.), *села* (у Конављу), *скуш*, *софа* (у горњ. прим.), *срмари* (у Далм.), *сйадо* (ст.), *суйроћ*, *йекелија*, *йи*, *Тройир*, *ћаја* (тур.), *хййеи*, *цмиљеи* (по зап. кр.), *црйайи* ('црпсти'), *шајка*, *шййоно*, *шййеи* ('хтети').

Код тринаест лексема у СР наведена су три примера из СНП1: *бехар* (тур. у Босни по варошима), *дожјак* ('просјак'), *вјереник* (по југоз. кр. 'заручник'), *йред* (у Дубр. и по приморју 'гроб'), *ђидија* (тур.), *коњиц* (ст.), *недрайи*, *йака* (у Дубр.), *йлахо* ('плаховито'), *йако*, *йуда(р)*, *йужийи*, *украј*.

Код 3 лексеме у СР наведена су четири примера из СНП1: *вељи* (по југоз. кр.), *вјерийи се* (по југоз. кр.), *за*.

Највише примера-стихова има код речи *ле* – укупно шест, код изразите песничке речи (СР: „додаје се у пјесмама код гдјекојијех ријечи на крају”) која се јавља само у лирским народним песмама (више о песничким речима у СНП1 видети у Јелић, 2022).

Речи које се употребљавају само у песмама, односно народним умовторинама, Вук је у СР називао стајаћим и уз њих стављао скраћеницу *сйи*. Поред тих речи, Вук је и код неких других речи давао назнаку да се могу чути само у песми/песмама, припевима и сл. Код већине тих речи Вук, с добрим разлогом, наводи и примере из СНП1. Тако су стихови из СНП1 као примери наведени код следећих стајаћих речи: *баййайи*, *били-биљур*,

бисерче, дожолe, борна сукња, дуђоїлав, велен, војно, дивор, драїа, залађе, злайїо майїерино, иїрииїи итд.; код речи које се могу чути у песми/песмама: армаїан, бази, вако, варица, Виїирузана, враїолом, їодииї се, дер, делкуиїица итд. У песничке речи можемо уврстити и речи из припева, којих „у СР има укупно 24, а 22 их је из СНП1” (Јелић, 2022, стр. 59), а код тринаест таквих речи наведени су и примери из СНП1: *года, јадо, ладо, леља/лељо, море/мори, одогољено, иїиїеїо, рeгeн, сарум, ѿананана, ѿедeна, шeвeљајка, шииа-миїа*.

Када у СР постоји реч која је данас у употреби (као књижевна/стандардна) и кад постоји њена варијанта (која не припада књижевном језику), готово увек је као пример наведен стих из СНП1 код некњижевне варијанте (најчешће покрајинизми, застареле речи и дијалектизми⁶): *дaчиїи покр. (има и дaциїи), дoмe варв., дoрмe покр. (доїмe), дoсїїањ покр. (дoсїїан), дpaїїja арх. (дpaђa), їoдир дијал. (їoг), їрeд покр. (їрoд), дoклeн дијал. (дoклe), дoїїлeн дијал. (дoїїлe), дуїи заст. и покр. (дувaїи), Дунај покр. (Дунав), кaкoнo (кaкo), кoїино заст. и покр. (кoїи), кoмaр (кoмaрaц), кpaљeвицa (кpaљицa), кудaр дијал. (кудa), мишїљeїи покр. (мишлїиїи), мнeїїaчки заст. (млeїїaчки), нaрaнчa и нeрaнцa покр. (нaрaнцa), овђeнaк дијал. (овдe), oдвeћe заст. (oдвeћ), oндaј дијал. и покр. (oндa), їaкa заст. и їaкe заст. и покр. (їaк), їјeснa заст. и покр. (їјeсмa), їлиїи заст. (їливaїи), їoјaз покр. (їoјaс), їријeд покр. (їријe), їрoцaвђeїи (їрoцвaїиїи), рeдa (рeг), румeниїи (румeн), слaвђa заст. (слaвуј), coїpa (coфpa), cрeїињи покр. (cрeїиaн), їунe покр. (їу), їудaр нар. и їудијeр нар. (їудa), ћeїaїи (цвeїaїи) итд.*

Дакле, наилазећи на варијанте у СНП1, Вук пре свега води рачуна да унесе у СР варијанту која би припадала књижевном језику. Ако наводи и некњижевну варијанту, онда врло често наводи уз њу и пример из СНП1.

Уколико је из СНП1 у СР засведочена и ономастика, Вук је и код ових речи давао примере из СНП1: *Анђелина, Балаїиїно језерo, Бијoїрaчe, Бoјaнa (у припеву), Будљaнкa, Дoљaни, Јeрїeчe, Мeјpa, Мeрa, Мeримa, Мeрђeмa, Миљaцкa, Миїїрoвкињa, Мишїљeн їoрa, Мјeсeчeв, Млeїїкињa, Нoвкињa, Пaрaскeвијa, Пeмдe-Амишa, Рaкиїино, Сaрaјeвчe, Тoдицa, Трoїир, Шииeр-їeгaнa*.

Разлике између сїиxовa у СНП1 и СР

У којој мери су примери (стихови) исти као у СНП1? Колико има различитих стихова и какве су те разлике?

Примери (стихови) из СНП1 који су дати у СР у већини случајева су исти, али има и таквих који се у нечему разликују. Из СНП1 је 1.769 стихова наведено у СР (исти стихови). Међутим, у СР је наведен и 171 стих који је (мање или више) сличан стиховима у СНП1 (донекле различити стихови). Сви ти стихови заправо су варијанте стихова наведених у СНП1.

⁶ Уз лексеме су стављени одговарајући квалификатори према РСАНУ и РМС.

Разлике међу стиховима су разноврсне (наводимо по један или два примера ради илустрације):

– разлика у једној речи (код речи *арфа* (у СР) – *Једна носи златину арфу, оће да свира*; у СНП1 – *Једно носи златину арфу, иде да свира*);

– разлика у више речи или целом стиху (код речи *мимо* – *Минух мимо мимо двор*; у СНП1 – *Прођох грајој мимо двор*; код речи *дороц* – *У девојке сукња од ђарјала, | А у оца нема ни дороца*; у СНП1 – *„Пайучице црвене шийклице; | „А у оца нема ни дороца*);

– варијанте речи (код речи *јумно* – *По јумну њо средрnome*; у СНП1 – *По јувну њо средрnome*);

– са словом *х* или без њега (у СР код речи *жудер-вода* – *А наврну жу-дер-воду*; у СНП1 – *А наврнух жудер-воду*);

– различита правописна решења (у СР код речи *дер* – *Навез’ дер ми, војно ле! десно крило*; у СНП1 – *Навез’дер ми, војно ле! десно крило*);

– екавски и јекавски изговор (у СР код речи *јолукав* – *Ал’ дјевојка јолукава била*; у СНП1 – *Ал’ девојка јолукава била*);

– различити облици речи (у СР код речи *жнијевајши* – *Жнијева је Койчића робинја*; у СНП1 – *Жнијева је Койчића робинја*);

– различит редослед речи или стихова (у СР код речи *дула* – *Црном дулом дјеше задулана*; у СНП1 – *Црном дјеше дулом задулана*; али код речи *задулајши* у СР је исти редослед речи као у СНП1; у СР код речи *дерјили* – *Ойкуд не ћу дерјили бијши — Дерјилија сам нејо њаша*; у СНП1 – *Дерјилија сам, нејо њаша. | Ойкуд не ћу дерјили бијши?*);

– наведен стих или неколико стихова више или мање (у СР код речи *јодој* – *Божих дожић бајша | Носи кију злати, | Да јозлајши врајша, | И обоја јодоја, | И сву кућу до краја*; у СНП1 – *Божих, Божих бајша | На обоја врајша, | Носи кију злати, | Да јозлајши врајша | И обоја јодоја*; у СР код речи *закон* – *Сарајево, оћнем изјорјело! | Што у шеде зли закон јосијаде: | Да се љубе дуле удовице, | Осјављају лијеје жевојке*; у СНП1 – *Сарајево, оћнем изјорјело!” | По врху ње ојањ ојалио! | А јо дну ње вода занијела! | По сриједи куја уморила! | Што у шеде зли закон јосијаде, | Да се љубе дуле удовице, | Осјављају лијеје жевојке!);*

– разлике у више елемената (у СР код речи *диван-кабаница* – *Ојрнуо диван-кабаницу*; у СНП1 – *Пак ојрће диван-кабаницу*).

За десетак примера из СР није сасвим јасно да ли су варијанте стихова из СНП1 (нпр. у СР код речи *балчак* – *Крвава му сабља до балчака*; у СНП1 – *Сва крвава бријка до балчака*).

У неколико случајева наилазимо на стихове у СР који су наведени код једне речи и у нечему се разликују од оних у СНП1, али су наведени као примери и код неке друге речи и ту су истоветни као стихови у СНП1 (као што смо навели за примере код речи *дула* и *задулајши*; тако је, на пример, код глагола *јрекријши* у СР наведен стих – *Црн му јерчин д’јели врајш јрекрио*,

а у СНП1 је – *Руд му ђерчин био врай ђрекрио*; док је код придева *руд* у СР наведен истоветан стих као у СНП1).

Стихови из 508 песама искоришћени су за примере у СР (у СНП1 има укупно 793 песме). Укупан број појединачних стихова који су наведени је 1.937 (од тога десет примера је из здравица које иду уз припеве).

У следећој табели приказано је колико је примера (које чине стихови из СНП1) наведено код појединих лексема у СР.

Табела 3. Број примера према броју одредница
(код којих су ти примери наведени)

Број примера	Број одредница
1	1.069
2	87
3	13
4	3
6	1

У следећој табели представимо колико је стихова по примеру наведено код појединих лексема у СР.

Табела 4. Број стихова по примеру (у односу на број одредница)

Број стихова у примеру	Број одредница
1	739
2	430
3	69
4	33
5	10
6	7
7	4
10	1
14	1

Колико ће стихова у примеру бити зависи од тога колико је целовита информација у том примеру. Пример служи да потврди значење које дефинишемо и код песама се често дешава да је неопходно да се искористи више стихова да би читалац могао да препозна потврду тог значења.

Из Табеле 3 видимо да је најчешће наведен само један пример (један или више стихова их СНП1) код појединих речи у СР (код 1.069 речи). Притом, најчешће је као пример у СР наведен један стих (или два стиха) из СНП1, док је више стихова наведено знатно ређе (Табела 4). Најдужи пример има 14 стихова, и то код речи *ђужии* (код те речи наведена су још два примера из СНП1 са по пет и шест стихова, што је укупно 25 стихова из СНП1).

Као примери у СР најчешће су наведени први стихови песама – из чак 194 песме (24,46% од укупног броја песама). Можемо да претпоставимо да су Вуку почетни стихови песама били у првом плану јер су му најдоступнији.

Најчешће навођени (први) стихови (песама) као примери у СР јесу – *Ђурађ коси њо њодрђу, ладо ле миле!* (из песме 288. *Љуба ња љуба*) и *Љиљан јоро љиљанова!* (из песме 507. *Не њроси ме, не њу за ње*). Оба су наведена по пет пута (код пет различитих лексема), први стих код лексема *ладо ле, ле, њодрђе, миле, захлађе*, а други код лексема *дер, љиљан, љиљан-лисѝак, љиљан-јора, љиљанов*.

Укупно 248 стихова наведени су – сваки посебно – код бар две различите лексеме као пример.

Закључак

Наша анализа показује да су Вуку СНП1 послужиле као најважнији извор у раду на СР – и као извор за лексику коју је уносио у СР, и као извор за примере које је наводио уз поједине лексеме. Око 95% свих речи које се јављају у СНП1 Вук је унео у СР. О томе да се нађу у СР највише је вођено рачуна код именица и глагола, а знатно мање код прилога и придева. Реч са највећом фреквенцијом појављивања у СНП1 а без појављивања у СР јесте заменица *ви* (једина са фреквенцијом већом од 100). Највећа група речи која из СНП1 често није уношена у СР јесу властите именице (најчешће лична имена).

Стихови из СНП1 као примери наведени су код 1.173 лексеме у СР, што чини безмало четвртину свих лексема из СНП1 које су обрађене у СР, при чему су ти стихови преузимани из 64% песама (од укупног броја песама у СНП1).

Стихови из СНП1 који су наведени у СР као примери углавном су исти, а тек око 10% примера се, мање или више, разликује.

Читав је низ показатеља који упућују на то да се СНП1 као извору приступало врло систематски. Безмало сва лексика из СНП1 нашла се у СР. У СНП1 има доста варијаната и понека од тих варијаната није нашла своје место у СР стога што је, очигледно, давана предност варијанти која би припадала (будућем) књижевном језику. Многобројној лексици која је била ређе у употреби, која је мање позната, страног порекла, регионална, која се употребљава само или углавном у песмама – приступало се тако да су управо код таквих речи навођени стихови као пример (један или више), како би реч била што боље представљена и разумљива будућем читаоцу СР, али и читаоцу лирских народних песама. Тако су код већине стајаћих речи (речи које се јављају у песмама) наведени стихови готово искључиво из СНП1. Код песничке речи *ле* наведено је највише примера из СНП1 – укупно шест.

СНП1 и СР су тесно повезани: лирске (и епске) песме су послужиле Вуку за израду СР, али се може рећи и да постоји обрнут однос – да је СР послужио збиркама лирских (и епских) песама тиме што је у њему представљен и објашњен велики број речи које су мање познате и ређе у употреби. Овакав поступак није имао само за циљ представљање лексике која треба да буде основа будућег књижевног језика, већ и оне лексике која то можда неће бити, али је та лексика део главних извора будућег књижевног језика. Управо због тога ју је било потребно што више унети у СР и што боље представити (будућим читаоцима Вукових збирки песама). На овај начин, подупирући једно друго, успостављена је директна и тесна веза између СНП1 и СР, једне од најзначајнијих збирки наше народне књижевности и једног од најзначајнијих дела у српској култури уопште.

Извори

- СНП1: Стефановић Караџић, В. (1987). *Српске народне ђесме I* (прир. В. Недић). Београд: Просвета–Нолит.
- СР: Стефановић Караџић, В. (2017). *Српски рјечник: дијигитално издање* (ур. Т. Тасовац). Београд: Институт за српски језик САНУ – Центар за дигиталне хуманистичке науке. <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR>

Литература

- Драгићевић, Р. (2018). Вук Стефановић Караџић, Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма, Беч, 1818. У: М. Тешић, Р. Драгићевић и Н. Ивановић (ур.), *Српска лексикографија од Вука до данас: каталој изложбе* (стр. 21–34). Београд: САНУ – Савез славистичких друштава Србије.
- Ивић, П. (1991). *О Вуку Караџићу*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Јелић, М. (2022). Песничке речи у Вуковим лирским народним песмама. *Узданица*, XIX (2), 55–67. <https://doi.org/10.46793/Uzdanica19.055.J>
- Лазић Коњик, И. и Јелић, М. (2020). Лексика српских народних песама у Српском рјечнику и у Речнику српског језика (лексикографски аспект). *Српски језик*, XXV, 255–272. <https://doi.org/10.18485/sj.2020.25.1.18>
- Латковић, В. (1964). Примери из народне епике у другом издању Вукова Рјечника. *Анали Филолошкој факултетија*, IV, 243–248.
- Матић, С. (1960). Народна песма у Вуковом „Рјечнику”. *Зборник Матице српске за књижевности и језик*, 8, 139–145.
- Младеновић, Ж. (1964). Рукописни извори одломака народних песама у Вуковом „Српском рјечнику”. *Анали Филолошкој факултетија*, IV, 281–292.
- РМС (1967–1976). *Речник српскохрватскоја књижевној језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска.

- РСАНУ (1959–). *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. Београд: Институт за српски језик, САНУ.
- РСЈ (2011). *Речник српској језика. Друго, измењено и поправљено издање*. Нови Сад: Матица српска.
- Томић, Б. (1938). Вук и Вишњић. У: *Књижа о Вуку Караџићу* (стр. 94–108). Београд: Југословенско професорско друштво.

Marijan J. JELIĆ

University of Novi Sad
Faculty of Education in Sombor
Department of Language and Literature
Sombor (Serbia)

Vuk's Lyrical Folk Poems in the *Serbian Dictionary*

Summary

The paper investigates how and to what extent lyrical folk poems served Vuk Karadžić as material for the *Serbian dictionary* (*Srpski rječnik* – SR). The research shows that almost all words from lyrical folk poems (from the collection of Serbian lyrical folk poems, book one) were found as lemmata in SR (about 95% of all words from the collection), and that 1,173 lexemes also include verses from lyrical folk poems. The largest group of words that is missing in SR are proper nouns (most often personal names). The numerous lexicon that was less frequently used, which is less known, of foreign origin, regionally marked and which is used only or mainly in the poems, was approached in such a way that verses were given as an example (one or more), so that the word was presented and understandable as much to the future reader of the SR, but also to the reader of lyrical folk poems.

Lyrical folk poems and SR are closely related—lyrical (and epic) poems served Vuk to create the SR, but it can also be said that there is an inverse relationship—that the SR served the collections of lyrical (and epic) poems by presenting and explaining a large number of words that are less known and infrequently used. This procedure was not only aimed at presenting the lexicon that should be the basis of the future standard language, but also at presenting the lexicon that may not be, but being part of the main sources of the future standard language, it was necessary to include it as much as possible in SR and present it as precise as possible (to the future readers of Vuk's poem collections).

Keywords: lexicon; lyrical folk poems; *Serbian Dictionary*; verses; examples; variants; frequency.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторско-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).